

*В.В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Ю.В. ВАКУЛІНА, науковий співробітник
Черкаський науково-дослідний центр продуктивності
агропромислового комплексу*

Земельна рента і системи вимірювання продуктивності в рослинництві

Постановка проблеми. Діяльність в аграрному секторі забезпечується наявними природно-виробничими умовами, засобами виробництва, матеріальними і грошовими ресурсами, а також землею, яка, віддаючи свою родючість, створює додаткову вартість через застосування живої й уречевленої праці. На нашу думку, ця проблема потребує глибокого різнобічного аналізу та переоцінки системи вимірювання земельної ренти з погляду продуктивності сільськогосподарських підприємств.

На нинішній час існує чимало методик визначення земельної ренти, але їхнє застосування в сучасних умовах господарювання вітчизняними аграрними підприємствами обмежено. Необхідність її визначення постає при здійсненні функцій управління: планування, обліку, звітності, міри і мотивації праці й інших процесів в організації виробництва, оскільки шляхи витрачання ресурсів прямо пов'язані з використанням земель. Актуальність полягає в тому, що від природно-виробничого середовища (землі) залежать витрати та рівень її продуктивності, що є важливим аспектом при прийнятті управлінських рішень для підвищення конкурентоспроможності підприємства. Також вплив земельної ренти на продуктивне аграрне виробництво та її визначення для конкретних природно-виробничих умов підтверджується тим, що земельні відносини в Україні відо-

бражають пряму залежність одержаних результатів діяльності суб'єктів господарювання від рівня якості орендованих ними земель, а також рівня плати за ренту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рентні відносини досліджували вчені різних напрямів економічної науки, такі як: М.Й. Малік [7], П.І. Гайдуцький [3], Ю.О. Лупенко [14], К. Маркс [8], В.Я. Месель-Веселяк [9, 14], Дж. С. Мілль [10], Д. Рікардо [11], П.Т. Саблук [12], А. Сміт [13], М.І. Туган-Барановський [15], М.М. Федоров [17], Ф. Фолдварі [19], Д. Хеннессі [20], О.М. Шпичак [18] та ін.

Мета статті – проаналізувати роль системи вимірювання продуктивності у взаємозалежності природно-виробничих умов і витрат на виробництво продукції сільського господарства, які зумовлюються рентою.

Виклад основних результатів дослідження. Словники й енциклопедії визначають ренту як певний вид постійного доходу, що надходить від непов'язаного з підприємством капіталу, землі, майна, цінних паперів тощо. За словником-енциклопедією рента – це додатковий дохід, який підприємець одержує понад визначений прибуток на затрачені працю і капітал [5, с. 500]. Економічна енциклопедія розглядає ренту як економічну форму реалізації земельної власності, основні форми якої – диференціальна, монопольна, абсолютна, і джерелом її є праця орендаря та найнятої ним робочої сили, поява синергічного ефекту від взаємодії

землі й землеробської діяльності людини, а також частина доходів споживачів, яку вони сплачують за рідкісні продукти землеробства. Економічна рента – особливий її вид у формі додаткового доходу, який одержує підприємець у результаті зменшення витрат на одиницю продукції порівняно з іншими виробниками [4, с. 195]. Універсальний словник-енциклопедія визначає, що рента – це усяка довготермінова виплата, одержана за використання засобу чи фактора виробництва, що перевищує його альтернативну вартість [16, с. 1054].

Щодо самих дослідників земельної ренти, то Д. Рікардо [11, с. 65] розглядав її як різницю між суспільною та індивідуальною вартістю продукту і поєднав таким чином теорію ренти з трудовою теорією вартості і законом вартості. К. Маркс визначав земельну ренту як монопольну ціну землі [8, с. 332], а М. Туган-Барановський охарактеризував її як "нетрудовий дохід, що впливає з користування стійкими корисними властивостями землі", а її зростання – як ознаку прогресу землеробства, переходу його до інтенсивнішого та продуктивнішого господарства [15, с. 661-664].

Сучасні зарубіжні вчені використовують нові підходи до визначення ренти. Наприклад, Ф. Фолдварі вводить поняття георенти (Geo-Rent) і пояснює її зміст тим, що вона є грошовим потоком, що не залежить від наслідків конкретних дій на тій чи іншій ділянці, або наявних на ній цінних будівель або насаджень [19, с. 108].

Можна сказати, що рентним потенціалом певної одиниці виробничого ресурсу є надлишок доходів власника ресурсу над доходом від кращої альтернативи його використання, зумовлений, по-перше, перевищенням продуктивності застосування цієї одиниці ресурсу порівняно з граничними умовами використання ресурсу; по-друге, перевищенням оцінки споживачами граничного продукту галузі порівняно з граничними витратами на його створення, але лише тією мірою, якою це перевищення зумовлене технологічними обмеженнями можливостей виробництва, але не штучними (інституціональними) перешкодами [6, с. 20].

На нашу думку, земельна рента має всі ознаки економічної ренти й визначається

такими основними характеристиками: природно-виробничими умовами, родючістю, місцем розташування землі від ринків збуту та рівнем інтенсивного й екстенсивного впливу на неї. Вказані умови визначають поняття «якість земельних ділянок», що в результаті прямо впливають на визначення ренти. Вплив на ренту різних показників висвітлений у працях багатьох учених. Так, Д. Хеннесі зазначає, що на волатильність ренти впливають якісні показники і місцезонаштування, врожайність та ефективність [17, с.1]. Із цим варто погодитись, оскільки ціна оренди землі визначається критеріями розміщення й віддачі землі щодо ефективності, тобто вона залежить безпосередньо від товаровиробника, який, виробляючи продукт через відповідні процедури та процеси, створює її додаткову вартість. Тому ефективність, на наш погляд, є похідною від продуктивності діяльності підприємства, оскільки саме продуктивність – це результат виробничої діяльності який визначає співвідношення доходів і витрат.

Система вимірювання продуктивності сільськогосподарських підприємств повинна давати комплексну оцінку наявним ресурсам і визначати відповідний рівень оптимальних витрат для виробництва тієї чи іншої культури залежно від природно-виробничих умов, тобто якості землі.

Кожен чинник та фактор по-різному впливають на обмеження виробничого процесу залежно від природно-виробничих умов. На наш погляд, при вимірюванні земельної ренти слід використовувати три основних методи: нормативний; багатофакторну модель продуктивності; багатокритеріальний метод вимірювання продуктивності.

Нормативна методологія і багатофакторні моделі паспортизації полів, багаторічних насаджень та інших сільськогосподарських угідь розроблені НДІ продуктивності АПК України, які виражаються величиною затрат часу й витрат матеріальних ресурсів на обробіток 1 га землі при різних природно-виробничих умовах залежно від нормоутворювальних факторів: площа ділянки, конфігурація, рельєф, наявність перешкод, висота над рівнем моря, питомий опір ґрунту, вологість ґрунту, полеглість сільськогосподарських культур, спосіб руху агрегатів тощо. Для

всіх природно-виробничих умов України розроблено 14 основних багатофакторних моделей за принципом ієрархічної побудови з можливістю фасетного використання на різних територіях від найменшого показника впливу на обмеження в Степу до абсолютно-го (найбільшого) показника по обмеженню на продуктивність праці, техніки, засобів виробництва в гірських та передгірних районах Карпат і Криму та в заплавах річок Дунаю з Тисою й Прутом, Дністра, Південного Бугу, Дніпра з Прип'яттю і Десною.

Дані моделі представлені до використання через відповідну кількість груп із певними показниками, що враховують сукупність тих чи інших умов для кожної сівозміни, підрозділу та підприємства в цілому для зручності використання за видами технологічних операцій і засобами механізації. В широкому спектрі вони дають можливість за допомогою багатокритеріальної моделі визначити результативність продуктивності землі. На їхній основі було створено ієрархічну побудову нормативних матеріалів з їх фасетним використанням для галузі рослинництва України. Наприклад, наявність перешкод на земельній ділянці призводить до зростання показника по обмеженню використання ресурсів, що визначає групу даної ділянки: чим вища група, тим рівень витрачання ресурсів пального й людино-годин

зростатиме, а продуктивність знижуватиметься відносно першої групи. Кожна група передбачає свій рівень витрачання ресурсів, тому вплив факторів аналізується за статтями витрат, що входять до калькуляцій. Витрати, що формують собівартість продукції рослинництва, можуть бути скориговані за рахунок визначення факторів і чинників впливу природно-виробничих умов. Умови виробництва повною мірою або частково все ж впливають на рівень витрат.

Визначення окремих показників витрат за статтями калькуляції під час виробничого процесу в рослинництві передбачає, передусім, вимір затрат часу на обробіток 1 га площі, за результатами чого є можливість визначити затрати живої й уречевленої праці через рівень мото- та людино-годин. Затрачені мото-години є основою для визначення витрат на амортизацію, поточний і капітальний ремонт, технічне обслуговування машин та агрегатів, пальне тощо. Затрати живої праці, що визначені кількістю людино-годин, людино-днів є основою для розрахунку оплати праці й відрахувань на соцзаходи робітників, рівня матеріального заохочення. Таким чином, затрати на живу та уречевлену працю прямо залежать від природно-виробничих умов, що має кожна окрема ділянка землі (рис. 1).

Рис. 1. Групування витрат на виробництво продукції рослинництва залежно від характеру впливу умов виробництва (земельної ренти)

Джерело: Розробка авторів.

Менше впливають мають статті витрат, що виникають під час придбання ресурсів (насіння, добрива, засоби захисту рослин тощо).

Загалом фактори й чинники, які впливають на дохідність залежно від форм впливу

на продуктивність агрегату, що обробляє земельну ділянку, об'єднують у кілька груп: постійні, тимчасові, агротехнічні або технологічні (рис. 2) [2, с. 8].

Рис. 2. Фактори та чинники впливу на продуктивність агрегатів

Джерело: Розробка авторів.

Використання інструментів системи вимірювання продуктивності дають змогу визначити умови формування ренти. Саме система вимірювання продуктивності підприємства відображає основні аспекти впливу природних умов на дохідність виробництва. Отже, рента є основним чинником у формуванні вартості землі з огляду на встановлений системою вимірювання рівень виробничих витрат.

Усі зазначені чинники та фактори ми називаємо нормоутворювальними, або стандартоутворювальними, на підставі яких формуються постійні величини – норми, що дає змогу суб'єкту господарювання розробити моделі останнього й здійснити стійкий прогноз поточної та майбутньої діяльності, визначити основні параметри і результати наступного виробничого циклу, й мати уявлення, яке поле або яка земельна ділянка дасть оптимальну величину прибутку за оптимальних витрат трудових і матеріальних ресурсів. Нормативне (стандартизоване) регулювання виконання трудових процесів, зазначених у картах ресурсного забезпечення, визначаються нормоутворювальними чинниками – природно-виробничими та організаційно-технологічними умовами виробництва, які безпосередньо або опосередковано впливають на продуктивність агрегатів

(норму продуктивності). Важливим аспектом є система обробітку ґрунту, що використовується підприємством.

Як показує досвід, для збереження якості земельних ресурсів, що приносить підприємству оптимальні прибутки на 1 грн витрачених коштів, інтенсивні системи землеробства потребують використання економічно обґрунтованих нормативних стандартів процесів і стандартів процедур, які виражаються нормами й нормативами для конкретних підприємств.

Нормативна методологія є важливим засобом управління витратами на виробництво, яка забезпечує вирішення цілого ряду задач (рис. 3).

Для адаптації системи вимірювання продуктивності до тих чи інших умов розробляються карти ресурсного забезпечення виробництва підприємства на підставі оптимізованих величин – норм, стандартів. Такі карти розкривають інформацію про забезпечення основних виробничих процесів, поділених на операції, та розмір витрат ресурсів у натуральних і грошових одиницях. Це дає змогу визначити рівень рентних відносин контролем та аналізом виробничих процесів протягом усього операційного циклу: з етапу підготовки ґрунту до посіву й закінчуючи збиранням урожаю.

Рис. 3. Передумови використання нормативної методології для формування диференційної ренти

Джерело: Розробка авторів.

Важко уявити процес управління підприємством, планування та прогнозування виробничих процесів, що є вихідною управлінською функцією, без використання таких карт ресурсного забезпечення з урахуванням природно-виробничих умов. Визначення системи із конкретною схемою діяльності підприємства є основою даної функції. Функція організації здійснює розподіл запланованих завдань між виконавцями, формуючи таким чином структуру та алгоритм досягнення поставлених цілей і основної мети підприємства, в якій людський ресурс об'єднаний спільною працею. Планування, облік, звітність та контроль у підприємствах є вихідними управлінськими функціями, що реалізуються повною мірою. Підприємства активно використовують даний інструмент для проектування майбутньої діяльності, аналізу й коригувань поточної, змін і доповнень умов виробництва. Важливим аспектом є використання інформаційного забезпечення планування.

Вважаємо, що система вимірювання продуктивності живої та уречевленої праці підприємств – це структура процесів, що визначають певні величини використання ресурсів, насамперед земельних, у тому числі для досягнення оптимізованого прибутку. Формуючи диференціальну ренту II, аграрні підприємства враховують ряд чинників, що допомагають оптимізувати суми витрат на 1 га площі, одержаного прибутку на 1 грн витрат, пов'язаних з утриманням земельної ділянки.

Оскільки рента залежить від природно-виробничих умов, проаналізуємо їх на прикладі підприємства Черкаської області. Наприклад, у СТОВ «Іскрене» Шполянського району, що обробляє 2129 га сільськогосподарських угідь, рівень витрат по відділках: Георгіївка (1042 га), яке належить до третьої групи, й Іскрене (1087 га) – п'ята група з різними умовами виробництва, має значне відхилення (табл. 1). Особливо це стосується матеріальних витрат.

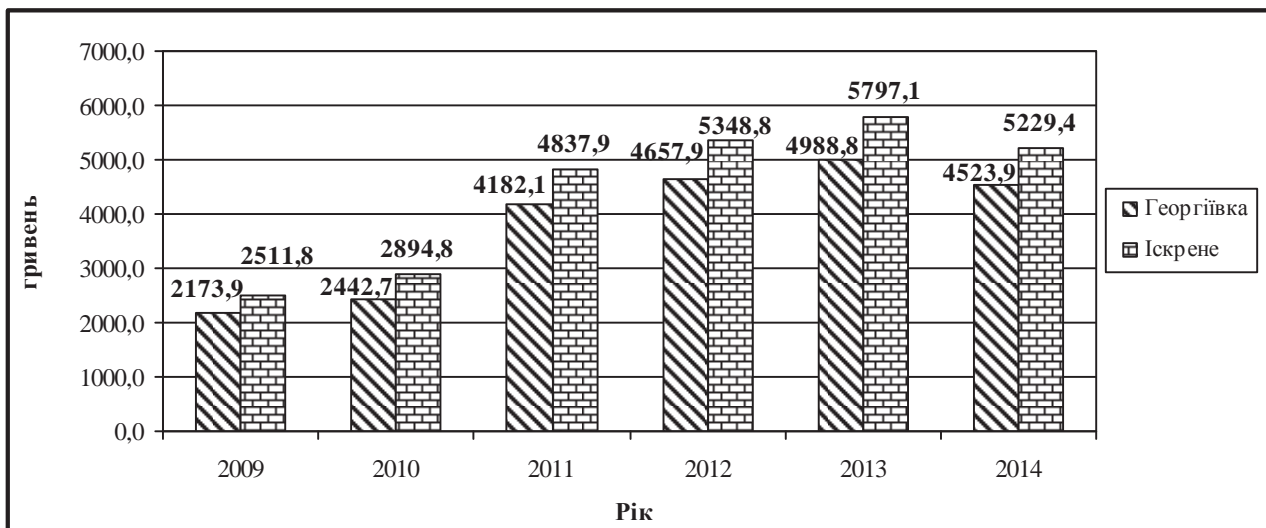
1. Витрати на 1 га при виробництві продукції рослинництва СТОВ «Іскрене» Шполянського району Черкаської області за 2009-2014 рр., грн

Витрати за елементами	Рік / відділок											
	2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене
Витрати на оплату праці	163,3	191,4	204,7	237,2	281,7	323,4	273,4	319,5	308,9	357,1	408,5	472,2
Відрахування на соціальні заходи	44,7	51,3	75,7	85,2	106,3	118,5	102,4	117,9	115,8	131,5	151,9	175,6
Матеріальні витрати	1471,7	1724,2	1668,5	1994,8	3285,2	3806,9	3493,8	4003,6	3673,7	4294,6	3033,1	3506,1
Амортизація основних засобів	6,9	7,5	8,7	9,2	6,2	6,6	41,6	44,9	93,5	99,0	114,0	131,8
Інші витрати, включаючи плату за оренду	487,4	537,5	485,1	568,3	502,6	582,5	746,7	862,9	796,9	915,0	816,4	943,8
Усього витрат	2173,9	2511,8	2442,7	2894,8	4182,1	4837,9	4657,9	5348,8	4988,8	5797,1	4523,9	5229,4

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Як бачимо, рівень витрат по відділку Іскрене, що за природно-виробничими умовами належить до п'ятої групи, за всі роки перевищує суму витрат на 1 га по відділку Георгіївка (рис. 4). Це пояснюється важкими

умовами роботи на полях вказаного відділка, оскільки круті схили та складна конфігурація, хоч і з кращими родючими ґрунтами, ускладнюють обробіток землі.

Рис. 4. Загальна сума витрат на 1 га при виробництві продукції рослинництва СТОВ «Іскрене» Шполянського району Черкаської області за 2009-2014 рр., грн

Джерело: Власні розрахунки авторів.

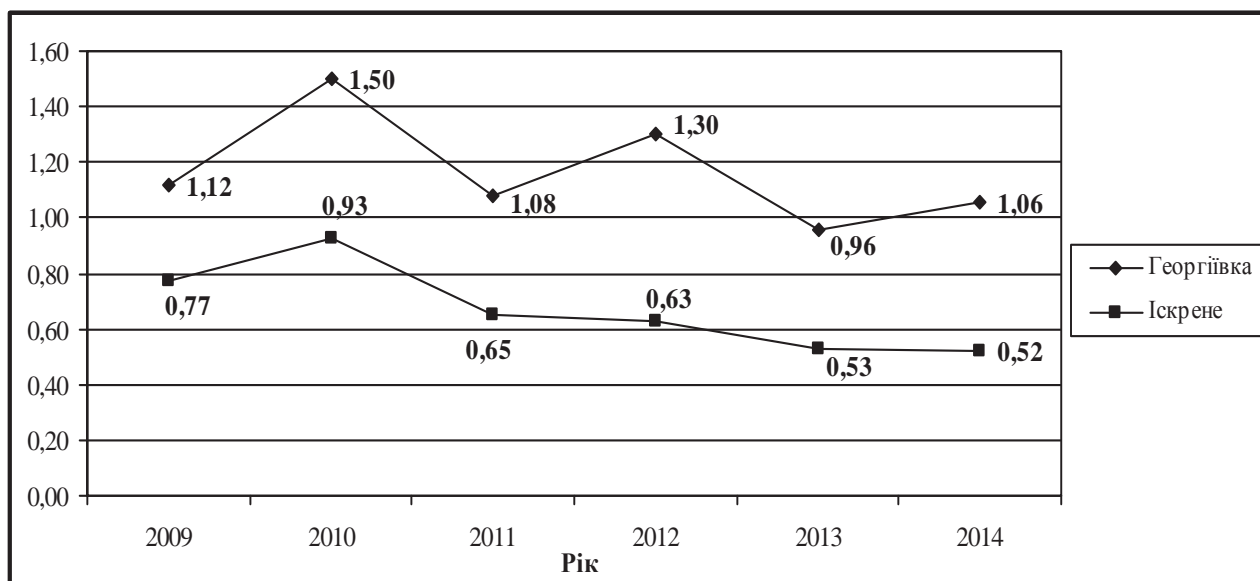
Дані таблиці 1 показують, що сума матеріальних витрат (на насінний матеріал, мінеральні добрива, паливно-мастильні матеріали, ремонт та запасні частини) по роках від 14,6 до 19,6% перевищує по відділку Георгіївка, що належить до третьої групи, а за статтею "витрати на оплату праці" – від 14,8 до 17,2% за відповідні роки. Особливо показовий низький рівень витрат на оплату праці, частка якої в загальних витратах становить 6-7%. Можна зробити висновок, що

однією з проблем підприємства є недооцінка людського фактора в діяльності підприємства й у виробничому процесі зокрема, використовується недосконала система стимулювання робітників до продуктивної праці.

Необхідність змін системи управління підприємством у цілому і зокрема виробничого процесу також підтверджується загальним рівнем покриття витрат на 1 грн одержаного чистого доходу від реалізації продукції рослинництва загалом по підприємству

(рис. 5). За шість років даний показник зріс більше ніж у півтора раза, що є негативним явищем у діяльності підприємства, що при-

зводить до зниження суми чистого прибутку, а то й до збитковості.

Рис. 5. Рівень покриття витрат на 1 грн реалізованої продукції рослинництва по відділках Георгіївка та Іскрене у СТОВ «Іскрене» Шполянського району Черкаської області за 2009-2014 рр.

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Проведений аналіз впливу виробничих умов на витрати підприємства та його дохідність доводить про необхідність використання системи вимірювання продуктивності й запровадження її в підприємстві. Отже, як бачимо, рівень витрат прямо залежить від

використання виробником природно-виробничих умов, що зумовлює диференціальну ренту I.

Загалом по Черкаській області налічується 1660 сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

2. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь на 1 липня 2013 року*

Показник	Кількість підприємств, од.	До загальної кількості, %	Площа сільськогосподарських угідь, га	До загальної площі сільськогосподарських підприємств, %
1	2	3	4	5
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	1660	100	785705	100
У тому числі площею, га:				
до 5,0	80	4,82	23	0,003
5,1-10,0	85	5,12	87	0,01
10,1-20,0	175	10,54	176	0,02
20,1-50,0	380	22,89	1162	0,15
50,1-100,0	226	13,61	2999	0,38
100,1-500	323	19,46	32200	4,10
500,1-1000,0	114	6,87	58488	7,44
1000,1-2000,0	167	10,06	221562	28,20
2000,1-3000,0	46	2,77	100100	12,74
3000,1-4000,0	17	1,02	54911	6,99
4000,1-5000,0	22	1,33	92761	11,81
5000,1-7000,0	11	0,66	64568	8,22
7000,1-10000,0	8	0,48	67454	8,59
більше 10000,0	6	0,36	89214	11,35

* Групування діючих сільськогосподарських підприємств усіх ОПФ, включаючи активні фермерські господарства.

Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області.

Дані таблиці показують, що частка сільськогосподарських угідь, які обробляли дрібнотоварні підприємства (5,0-500,0 га) у складі 1269 підприємств, становила у 2013 році тільки 4,7% від загальної площі угідь, при цьому у середньому на одне підприємство припадало 28,9 га. Із 1660 зареєстрованих підприємств, що мали землю, 327 обробляли від 500,1 до 3000,0 га і лише 64 – від 3000,1 до 10000 га. Частка великотоварних підприємств у загальній кількості агропідприємств становила у 2013 р. лише 3,9%, але вони обробляли 47,0% усіх сільськогосподарських угідь. На одне підприємство

во за групами від 500,1 – 3000,0 га, від 3000,1 – 10 000,0, від 10 000,0 га й більше – у середньому припадало – відповідно 1 162,5; 4 822,3 та 14 869,0 га на одне підприємство.

Фахівцями НДЦ «Черкасиагропромпродуктивність» досліджуються природно-виробничі умови підприємств області з присвоєнням їм відповідних груп. У середньому по області підприємства належать до другої групи (табл. 3). Але нормоутворювальні чинники впливають на невеликі відхилення по групах.

3. Розподіл існуючих підприємств Черкаської області за групами

Групи полів	Кількість підприємств	Площа, тис. га	Структура площ, %
I	145	190,4	24,2
II	138	206,5	26,3
III	140	152,9	19,5
IV	241	129,4	16,5
V	286	47,8	6,1
VI	251	34,2	4,4
VII	187	11,4	1,5
VIII	272	13,1	1,7
Разом	1660	785,7	100,0

Джерело: Розробка авторів за даними НДЦ «Черкасиагропромпродуктивність».

Як видно з даних таблиці 3, 13,6% площ належать до п'ятої-восьмої груп, тобто є значна кількість суб'єктів господарювання, які ведуть діяльність на невеликих ділянках землі та які постійно потребують фінансової підтримки, оскільки одержувані ними доходи не покривають витрати, понесені на виробництво продукції.

Враховуючи, що ранжування груп полів здійснюється від першої до чотирнадцятої, найефективнішим є обробіток ділянок першої-п'ятої груп залежно від культури, оскільки різниця у витратах становить близько 5-7% на кожну групу. Саме тому діяльність малих суб'єктів господарювання, які обробляють ділянки до 100 га, низькорентабельна або збиткова, оскільки вони не мають змоги застосовувати ресурси в оптимальних розмірах, що потребує значних фінансових вливань. Тому доцільним буде подальша активізація на селі кооперативного руху, об'єднання сільськогосподарських малих виробників, що уможливить раціонально використовувати земельні наділи, оптимізовано витратити наявні ресурси та одержувати свій прибуток.

Висновки. 1. Вимірювання – це органічна складова процесу планування, обліку, аналізу, контролю, оцінки й управління в цілому.

Застосування трьох методів вимірювання продуктивності та визначення земельної ренти через застосування методології нормування, методів багатofакторних моделей і багатокритеріального методу визначення продуктивності дає змогу забезпечити системне й збалансоване управління.

2. Система вимірювання з метою оптимального розміщення виробництва, формування ефективного землекористування, оптимізації витрат створює передумови для одержання диференціальної ренти I і диференціальної ренти II, оскільки використовує індикативні показники, що уможливають оптимізувати затрати живої та уречевленої праці для ефективного використання земельних ресурсів із контрольованим рівнем якості.

3. Урожайність сільськогосподарських угідь залежить від обраних систем і технологій обробітку ґрунту. Проте навіть найпрогресивніші технології не дадуть бажано-

го результату без приведення у відповідність оптимізації рентних відносин.

Наявність у підприємств полів, що належать до четвертої й вище груп, призводить до збитковості через надмірні витрати матеріально-технічних, трудових ресурсів, що не дає змоги землекористувачеві одержувати

додатковий прибуток від вкладеної гривні на один гектар, або, іншими словами, підвищувати рівень ренти.

На державному рівні слід звернути увагу на оптимізацію розміщення виробництва землекористування на основі системи вимірювання продуктивності.

Список використаних джерел

1. Вітвіцький В.В. Системна теорія продуктивності / В.В. Вітвіцький // Актуальні проблеми економіки // Наук. екон. журнал. – 2007. – № 6. – С. 55-62
2. Вітвіцький В.В. Паспортизація сільськогосподарських угідь / В.В. Вітвіцький, І.В. Лобастов. – К.: Центр "Агропромпраця", 1999. – 40 с.
3. Гайдуцький П.І. Земля: власність, оренда, рента / П.І. Гайдуцький, А.М. Стельмашук. – К.: Урожай, 1994. – 184 с.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
5. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф.Брокгауза и И.Ефрона. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
6. Кирилюк І.М. Теоретичні концепції земельної ренти / І.М. Кирилюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – №1. – С. 18-22.
7. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
8. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.25 – 2 вид. – К.: Держполітвидав, 1961. – 574 с.
9. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора економіки України (здобутки проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 205-211.
10. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль. – М.: Эксмо, 2007. – С. 301.
11. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Соч.; пер. под ред. М.Н. Смит. – Т 1. – М.: Госполитиздат, 1955. – 360 с.
12. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. - К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2006. – 396 с.
13. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2009. – 960 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.
15. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии/ М.И. Туган-Барановский. – СПб. : Тип. АО "Слово", [1909]. – VIII,760 с.
16. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради акад. НАГУ М.Попович. – 4-те вид., виправл., доповн. – Львів: Видавництво «Тека», 2006. – 1432 с.
17. Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 3-10.
18. Шпичак О.М. Проблеми теорії і практики формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, В.Г. Андрійчук // Земельний вісник. – 2003. – №3. – С. 82-90.
19. Fred E. Foldvary. Geo-Rent: A Plea to Public Economists Econ Journal Watch, Volume 2, Number 1, April 2005, pp 106-132.
20. Saak, Alexander E., and D.A. Hennessy. "Location, Land Quality, and Rental Volatility." Selected paper, meetings of the American Association of Agricultural Economics, Chicago, IL, August 5-8, 2001.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2015 р.

*